

# GÖÇ, SOSYAL DEĞİŞME VE DİN - KUŞAKLAR AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap TAŞTAN\*

## Giriş

Günümüzde göç olayı, göçmenlerin sosyo-kültürel hayatında köklü değişikliklere sebep olan karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Değişme, dini sembol sistemlerinde daha ağır fakat bireysel düzeyde daha büyük ölçüde gerçekleşmektedir. Bu değişme sürecinde önemli bir nokta, göçmenler arasında dini inanç ve pratikler açısından radikal değişimler bir kuşaktan diğer kuşağa geçerken olmaktadır.<sup>1</sup> Bu bakımdan Batı Avrupa'da dini açıdan değişme için önemli bir temsil gücüne sahip olan ikinci kuşak Türk gençleri, özellikle birinci kuşakla ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmek suretiyle, yurtdışında "Kuşaklar arası ilişkilerin/çatışmaların" tahlilinde karmaşık fakat mühim bir rol oynamaktadır.

Göç olayının her halükarda karmaşık bir süreç olarak dikkate alınması, onunun tahlilini de karmaşık bir duruma sokmakta, dolayısıyla araştırmacılar için ana kalıp oluşturacak teorik bir çerçevenin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte göç olayları birtakım temel kavramlar çerçevesinde ele alınmak suretiyle izah edilme yoluna gidilmektedir. Bu doğrultuda bizim de amacımız, Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika gibi Avrupa topluluğunun üyesi olan ülkelerde kısa bir süre sonra 40. Yılıni dolduracak olan ve bu ülkelerde kalıcı bir sosyal kimlik kazanmış bulunan<sup>2</sup> Türkler arasında din ve dini kimlik problemi kuşaklar boyutunda ele almaktır.

## 1. Göçle ilgili Araştırmalar için Temel Kavramlar :

### a. Asimilasyon:

Bir göçmenin başka bir toplumun hayat tarzını kabulü şeklinde tanımlanan asimilasyon, Germani'ye göre, birbiriyle ilişkisi içinde üç safhayı kapsar: Kültürleşme, uyum ve katılım.

Kültürleşme (acculturation): Roller, alışkanlıklar, tutumlar, bilgi ve değerler dahil, göçmenin hakim toplumun davranış modellerini öğrenme ve elde etme süreci.

Uyum (adjustment): Göçmenin katılmış olduğu çeşitli faaliyetler alanında rollerini yapabilmesi durumu.

\* E. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Katılım (participation): Hakim toplumun kurumlar, sosyal gruplar ve çeşitli alanlarda ifa ettiği rolünü gerçekleştirme derecesi.<sup>3</sup>

Genel olarak, asimilasyon-sürecinin aşağıdaki şekilde olduğu gibi, tedrici oluşumunun tipolojisini vermek suretiyle onun göç olayındaki yerini tespit etmek mümkündür.

### Asimilasyon Süreci

<u>Alt süreçler ya da şartlar</u>	<u>Asimilasyon tipi</u>
1. Kültürel kalıpların hakim Kültür yönünden değişmesi. -----	Kültürel ya da davranışsal asimilasyon (acculturation)
2. Hakim toplumun birincil Gruplarına geniş ölçüde giriş.-----	Yapısal asimilasyon (participation).
3. Geniş ölçüde karma evlilik. -----	Marital asimilasyon.
4. Hakim toplumun lehine vatandaşlık duygusunun gelişmesi. -----	Aidiyet süreci (adjustment)
5. Önyargının yokluğu. -----	Tutum değişmesi.
6. Ayrımcılığın yokluğu. -----	Davranış değişmesi.
7. Değer ve güç çatışmasının kaybolması -----	Sivil asimilasyon. <sup>4</sup>

Burada belirtilmesi gereken nokta, asimilasyon unsurlarının hepsinin zorunlu olarak eşzamanlı meydana gelmediğidir. Yani bu sıralama zorunlu bir takibi gerektirmez. Uyumun belli bir derecesi (acculturation veya participation) bir faaliyet alanında olabilir, diğerinde olmayabilir. Örneğin, bir göçmen yeni işinin gereksinmelerine uyum sağlayabilir ve bununla birlikte, yeni toplumdaki anonim ilişkilerden doğan psikolojik baskılara tahammül edemeyebilir. Bu tür örneklere Türk işçileri ve çocukları arasında sıkça rastlamak mümkündür.<sup>5</sup> Fakat yine de, en azından belli faaliyet alanlarında akkültürasyon, uyum ve katılım süreçlerinin birlikte gittiği<sup>6</sup> söylenebilir.

Bu süreçte önemli iki kavram da önyargı (prejudice) ve ayrımcılık (discrimination)'tır. Geleneksel olarak, akkültürasyonla ilgili araştırmalarda normlar, değerler ve adetlerdeki farklılıktan dolayı, yine gelenlerin ev sahibi toplumda tecrit edilmesine dikkat çekilir. Bu da, göçmenlerin en çok muhatap oldukları önyargı ve ayrımcılığın sebep olduğu bir durum olarak değerlendirilmiştir. Saldırgan

düşmanlık da dahil olmak üzere faktörler göçmenler arasında uyumsuz davranışların ve hatta zihni bozuklukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.<sup>7</sup>

Duncan'a göre, asimilasyon süreci en azından üç kuşağı içerir:

a. I. Kuşak : Pek azı tamamen asimile olmuştur. Asimile olmamayı başaranların çoğu, ev sahibi toplumun sosyal ve ekonomik değerlerinden yalnızca sınırlı bir kısmını kabul etmiştir. Etnik grup ve kurumlar asli kültürünü devam ettirmiştir.

b. Köprü Kuşak : Ailenin etkisiyle evde (eski) kültürünü koruma temayülünde olup, ev dışında hakim toplumun kültürünü elde etme temayülündedir. Dolayısıyla karışık değerleri ve iki kültürü birlikte yaşamaktadır.

c. Asimile Olmuş Kuşak : Ev sahibi toplumun sosyal baskılarıyla bu kuşak eski kültürünü reddedip, evsahibi toplumun bütün kültürel değerlerini kabul etmiştir.<sup>8</sup>

Kuşaklar için çerçevesi çizilen bu asimilasyon süreçleri bir çokları tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Bazılarına göre, III. Kuşakta eski kültüre geri dönme eğilimleri mevcuttur. Bu durumu da dikkate alarak Glaner ve Magnihan (1963) aşağıdaki asimilasyon sürecini tesbit etmiştir:

Birinci evre: Etnik grup ve kurumların yaratılması, fakat etnik kültür ve dilin tedrici olarak kaybolması.

İkinci evre: Etnik gurubun renk ve din ile farkedilen eğitim, siyaset ve aile hayatı ile ilgili tutumlarında ilgi gruplarına dönüşümün başlaması.

Üçüncü evre: Etnik gurupların renk ve dine bölünerek kaybolması.<sup>9</sup>

Eisenstadt ise, asimilasyon (absorption) kavramı altında üç evreden oluşan tedrici bir süreç olarak dikkate almıştır.

a. Yeni toplumun alternatif rolleri ile kendilerini uyumlu yapabilmek için eski rollerin yeniden tanımı.

b. Yeni topluma katılmak için zorunlu önkoşullar olarak görülen yeni rollerin kazanılması.

c. Yeni toplumla ve onun ortaklaşa paylaşılan değerler ve idealleriyle aynıleşme süreci.<sup>10</sup>

Asimilasyon ve akkültürasyon için ikinci bir model, çift kültürlü ya da iki boyutlu modeldir. Bu model, ev sahibi kültürü ve kaynak ülke kültürünü ayrı boyutlar olarak kabul edip kimlik üzerinde odaklaşır. Bu anlayışta her bir kültür tek süreklilikte vardır ve bireyler sadece iki kültürün üyesi olmakla değil, aynı zamanda iki grup içindeki sosyal birliklerinde de farklılaşırlar. Birey, hakim kültür ya da sosyal yapıya eşlik eder ve aynı zamanda etnik kültür normlarını da devam ettirir.<sup>11</sup> Bu model, son zamanlarda "çok boyutlu" ya da "pluralistik" modele yerini bırakmıştır denilebilir. Bu son modelde, akkültürasyon ve asimilasyon karmaşık ve çok yönlü bir fenomen olarak değerlendirilmiştir.

b) *Karşıt – Kültürel Uyum* : Yeni bir bilinmeyen kültürel ortamda, hayatta kalabilmek için, bireylerde içsel değişim sürecine işaret eder. Bu süreçte, pek çok fert özellikle göçün başlangıç yıllarında kültür şokuna maruz kalır. Bununla birlikte, tedrici olarak eski kültürel alışkanlıklarını ayarlamak zorunda olduklarını öğrenirler ve gittikçe yeni toplumun davranış kalıplarını benimsemeye başlarlar. Bu uyum süreci eski kültürün bir kısmının kaybolması (deculturation) ve yeni kültürün kabulü (acculturation) şeklinde bir değişmeyi beraberinde getirir.<sup>12</sup>

c) *Kuşak Kavramı* : Kuşak, yaklaşık aynı zamanda doğan toplum fertlerinden oluşan bir yaş grubunu ifade eder. Sosyal değişim bağlamında ele alındığında, dünyayı çok farklı açılardan algılayan gruplara işaret eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır.<sup>13</sup> Kuşakların sosyalleşme çerçevesinde mütalaa edilmesinde temel problem kuşaklar arası çatışma konusunda toplanmaktadır. Bu süreçte, her kuşak bir önceki nesilden değişik bir hayat anlayışı geliştirir; değer yargılarıyla, inançlarıyla, görüşleriyle ve zevkleriyle önceki kuşaklardan ayrılır.<sup>14</sup>

Konu ile ilgili literatürde, çalışmak için ya da başka amaçlarla yetişkin yaşlarda yurt dışına gidenlere I. kuşak denilmektedir. Okul öncesi veya okula başlama çağında ebeveyni tarafından yurt dışına götürülmüş olanlarla, yurt dışında doğup büyüyenler II. kuşak adını almaktadır. İkinci kuşaktan doğan çocukların oluşturduğu yeni nesle de III. kuşak adı verilmektedir.<sup>15</sup>

d) *Kimlik* : Kimlikle ilgili çalışmalar iki temel noktada dikkate alınmıştır: psikodinamik ve sosyolojik. Psikodinamik teori genelde çatışmacı bir kimliği yansıtan fiziki yapının iç dinamiklerini vurgular. Bu yaklaşımda kimlik, bireyin iç yapısında ve aynı zamanda cemaat kültürünün özünde yerleşmiş bulunan ve böylece fert ve cemaat arasında bir ilişki doğuran bir süreç olarak görülür. Modern sosyolojide ise, kimlik açık olmayan bir kavram gibi dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, kimliğin sosyalleşme sürecinde oluşan bir kavram olduğu vurgulanmıştır. Buna göre kimlik, birey ve toplum arasındaki diyalektik etkileşimden doğan bir fenomendir.<sup>16</sup>

Yurtdışında bu problem daha çok kişilik sorunu olarak dile getirilmiştir. Bireyin kendi ülkesindeki kişiliği ile yeni ülkedeki kişiliği çatışır. “Ben neyim” duygusu içinde dönüp durur. İki ayrı kültürün kişinin benliğinde çatışması, göçmen çocukların giderek yeni toplumun bir parçası olmasıyla derinleşir. Bu kavram yalnızlık duygusu, köksüzlük, aşağılık duygusu gibi<sup>17</sup> bir göçmenin iç dünyasında yer alan duygular çerçevesinde oluşur. Aynı zamanda sosyo-kültürel farklaşmanın bir neticesi olarak (ve onun karşısında) kültürel bütünleşmeyi temsil eder.

## 2. Kuşaklar ve Din :

Daha önceki çalışmamızda sık sık vurgulandığı üzere, I. kuşak memleketinde olduğundan daha aktif bir dindarlığı temsil etmektedir. Din, izolasyon ve düzensizlik duygularının tatmini için imkanlar yaratmakta ve büyük ölçüde sosyopsikolojik rahatlık sağlamaktadır.<sup>18</sup> Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, göçmen işçiler arasında nispeten ekonomik gelişme ve batılı değerlerin günlük hayatların-

daki etkisi, onların kendi kültürel değerlerini eleştirel bir biçimde yeniden irdelemesinde belli derecede rol oynamıştır.

İkinci kuşak için ise durum ebeveynlerinde olduğu kadar yalın ve açık değildir. Bu zorluk, II. kuşağın içinde sosyalleştiği yeni kültürel ortamdan kaynaklanmaktadır. Bir kere onlar iki kültür arasında kalmıştır. Evde ana-baba kültürünü yaşamakta, okulda, işyerinde ve komşuluk/arkadaşlık ilişkilerinde ise farklı bir kültürle temas halinde bulunmaktadırlar. Onların dünyası ne 'eski' ne de 'yeni' fakat ikisidir.<sup>19</sup> Her ne kadar, bu tedirgin konumları ve buna bağlı olarak ana-babaların kaygıları çerçevesinde göçmenlerin hayatında kurumsallaşma olgusu büyük ölçüde gerçekleşmişse de<sup>20</sup> II. kuşak için dine dönmenin sosyo-kültürel şartları daha karmaşık gözükmektedir. Eğer çocuklar erken dönemlerinde gelmişlerse o vakit göç hayatlarında ani bir kopma meydana getirmiyor demektir. Halen gelişme yıllarında olduklarında, ebeveynlerinin durumlarından farklı olarak, ev sahibi toplumun kültürünü tecrübe ederek kişilikleri oluşacaktır.<sup>21</sup>

Bu bağlamda II. kuşak göçmenler için şu problem ortaya çıkmaktadır. Dini değişimin karakteristik bir vechesi Batı dünyasındaki dindarlar arasında gözlemlendiği üzere, geleneksel dualistik dünya görüşünün bu dünyaya yönelik olarak değişmesidir.<sup>22</sup> Buna paralel olarak, ev sahibi toplumun kültürü karşısında, II. kuşak için ebeveynin dini modeli alternatif bir hayat tarzı olarak sunulmaktadır. Kısacası, modern toplumda, çocukluğunu dualistik dini doktrini öğrenerek geçirmiş olan her bir birey az ve ya çok, gerçekliğin dini oluşumu ile seküler dünya görüşünün zıtlığını birlikte yaşayacaktır.<sup>23</sup>

Bu durum, Hıristiyan bir geçmişe sahip olanlarda olduğu gibi, genç Türk göçmenler arasında da böyle olacaktır. Evde, Kur'an kurslarında geleneksel İslamı öğrenecekler, diğer taraftan Batı Avrupa eğitim kurumlarında ve medya vasıtasıyla materyalist, dindışı ve hatta din karşıtı kültürel bir iklimle<sup>24</sup> karşı karşıya geleceklerdir. Nesnel olarak, bu kültürel alternatiflik ve bir bakıma kimliğini devam ettirme ve kültürel uyum arasındaki dilemma durumu, gençleri seçmek zorunda olduklarıyla aileden devraldıkları dini miras arasında bırakacaktır.

Genel olarak, ebeveyn-çocuklar arasında bu farklaşma, eğitim ve farklı sosyo-kültürel bir çevrede sosyalleşmeden kaynaklanmaktadır. Zira göçmen çocukları için eğitim çift yönlü bir fonksiyon görmektedir ki, bunun neticesi nihayetinde asimilasyona kadar varabilir. Nitekim Almanya'da yapılan bir araştırma sonucuna göre, Alman okullarında gittikçe pozitivist bir zihniyet kazanan Türk öğrenciler evlerinde yaşanan geleneksel İslamla zaman zaman çelişkiye düşmektedirler. 16 yaşından yukarı %58 oranında genç, ailesinin dinine karşı kendini yabancı hissetmekte, dolayısıyla geleneksel İslamı Almanya'daki yaşantılarıyla bağdaştıramamaktadırlar. Aynı şekilde, gençlerin %12'si ebeveynleri gibi İslami yaşayışı temsil etmektedir.<sup>25</sup>

İkinci kuşak için evdeki dünya okul ve toplumdaki dünyadan farklıdır. Gençler bu iki dünyanın da parçasıdır. Bu durum aileleri daha çok endişeye sevk etmekte ve onları aile, akrabalık ve dini-kültürel bağlarla kontrol etmeye yönetmektedir. Aynı şekilde, İslami olmayan bir çevrede çocuklarını yetiştirmek sorumluluğu çok önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. İnançlarıyla

seküler Avrupa toplumunun kültürel değerlerinin çatışmasıyla karşı karşıya kalan Müslümanlar bu duruma genel olarak üç yolla tepkide bulunmaktadır: gettolaşma, siyasal kurumsallaşma ve liberalleşme.<sup>26</sup>

### 3. Bir Avrupa Toplumunda Değişim, İslam ve İslami Kimlik :

Türk işçi göçünün en önemli yönü bir Avrupa toplumunda gerçekleşmiş olmasıdır. Bu durum, kültürel karşılıktan kültürel bütünleşmeye, daha doğrusu çok kültürlülük atmosferinde kendi varlığını korumak suretiyle (bir bakıma değişerek, yeniden) varolmanın şartlarını taşımakta ve taşımaya devam etmektedir. Burada söz konusu olan temel problemlerden biri de din yani İslamdır. Çünkü, her şeyden önce İslamın dinamik karakteri ev sahibi toplumlara karşı bir referans noktası olarak dikkat çekmektedir.

Genellikle kültür ve din statik fenomenler değildir. Onlar sürekli olarak, halkın içinde yaşadığı aktüel durumlarda insani pratiklerle yeniden şekillenir ve yeniden üretilir. Değişme süreçleri ve yeni tecrübeler İslam'a karşı tutumları etkiler. Zira göç olayı göçmenlerin hayatında bir kırılma ve kültürel kopma durumudur. Bu kırılma İslamın anlamında da bir değişmeye neden olur. İlk planda, dinin statik olarak kavranması gittikçe azalır. İster tamamen kültürel ve dini geçmişe sıkı sıkıya yapışsın, ister yeni topluma asimile olmuş olsun, bu durumda arka plan kaybolur.<sup>27</sup>

Göç sürecinde İslam'ın anlamındaki değişmeyi iki noktada tahlil etmek mümkündür. Birincisi, Toplumsal modernleşme ve arka plana karşı İslamın manasının değişmesi; ikincisi ise özellikle Batı Avrupa'da olduğu şekliyle, İslamın ifade ettiği anlamın, ev sahibi toplumun fonksiyonel farklılaşmasına karşı değişmesidir.<sup>28</sup> Zira bu, göç olayının sebep olduğu değişikliklerle ilişkilidir. Genel manada göç ekonomik ve toplumsal açıdan modernleşmenin bir sebebi olarak görülmekte ve büyük ölçüde şehirleşmeye neden olmaktadır. Bunun önemli sonuçlarından biri, şehir alanlarıyla kırsal kesim arasında gelenekselliğin kırılmasıdır.

O halde, İslam örneğinde olduğu gibi, bu değişim sürecinde dinin durumu ne olacaktır? Konuyla ilişkisi açısından modernleşmeyle ilgili batı teorileri belirtmekte yarar vardır. Genellikle, modernleşmenin dinin önem ve etkisinde bir azalmaya sebep olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, rasyonel ve bireyselleşmiş bir toplumda "irrasyonel" dini inançların pek yeri olmayacaktır. Kimilerine göre ise, dinin öneminde bir azalmadan ziyade bir değişme söz konusudur. Voll, İslam dünyasında, son zamanlarda şehirlerde İslam'ın öneminin artmasını "fundamentalizm" çerçevesinde toplumsal modernleşmeye bağlamaktadır. Ona göre, fundamentalizm geleneksel İslam Toplumunu geri getirme teşebbüsü değil, fakat daha çok, kökleri derin bir şekilde var olan gelenekten faydalanmak suretiyle post modern bir toplum kurma gayretidir.<sup>29</sup> Bu değişimin önemli bir vechesi de İslamın rolünde ortaya çıkmaktadır. O, artık kapalı bir toplum için müeyyideler toplamı değil, daha ileri bir toplum için bir model teşkil etmektedir.

Bir başka yaklaşıma göre, modern toplumda dinin etkisinin temel önemi dini fonksiyon değil, dini performanstır. Zira dini fonksiyon toplumda dini alt-sistemlerle ilgilidir ve genellikle sıkı bir dinliliğe, kutsal alana ve tümü ile dini

komünikasyonlara bağlıdır. Diğer taraftan dini performans, dini alt-sistemin diğer alt-sistemlerle ilişkisinde ve buna paralel olarak din, ekonomi ve siyaset gibi değer alanlara uygulandığında ortaya çıkar.<sup>30</sup>

Beyer'e göre modern toplumda din için iki seçenek vardır: Liberal ve Muhafazakar. Liberal seçimde dini performans esas olmaktadır. Anahtar kelimeler: pluralizm, açıklık, kapsamlılık ve bu dünyaya yönelme. Diğer tarafta muhafazakar seçim, geleneğin yeniden meydan okuması ve modern toplumda dini daha görünür bir hale getirme çabasıdır. Kendinden farklı bir yolda olan topluma karşı normatif bir cevaptır. Bu söylemde anahtar kelimeler: seçkinlik ve farklılık.<sup>31</sup>

Beyer'inde fikri dayanağı olan Niklas Luhmann'ın sistemler teorisini Avrupa'daki Müslümanlar için uygulamaya çalışan Michael King, İslamı aile ve moral değerlerin temel dayanağı ve hatta bu yönü ile Avrupalılar için de bir cazibe unsuru olarak tanımlayıp buna hasretmek suretiyle, getto İslamına karşı bir Avrupalı Müslüman kimliğinden söz etmektedir. Ona göre, bu yolla Avrupa'daki Müslüman göçmenler hem İslami kimliklerini koruyacak hem de modern toplum değerleri çerçevesinde bir Avrupalı gibi hareket edecektir.<sup>32</sup>

Burada belirtmek gerekir ki, yukarıdaki teoriler tek yönlü ele almak, mesela 'muhafazakar' kelimesinin değişmeye karşı olumsuz bir mana ifade ettiğini dikkate alırsak, bunun Avrupa'daki Müslüman göçmenlerin tahlilinde pek yeterli olmadığı görülür.

Batı Avrupa'da İslam, Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin kültürel arka planının bir parçası olarak görülmüştür. Bu durum Müslüman nüfusunun artması (örneğin bugün Almanya'da mensuplarının sayıca arttığı tek din İslam'dır) ve aile birleşimlerinin bir sonucu olarak İslami kuruluşların çoğalmasına sebep olmuştur. Camiler ve diğer İslami kuruluşlar kültürel, dini ve siyasi değerlerin göç veren ülkeden ev sahibi ülkelere geçişi olarak görülmüştür. Olayın bu şekilde kültürel izahında 'Müslüman olmak' genellikle dini görev ve yükümlülükleri yerine getirmek şeklinde tanımlanmıştır. Bu anlamda, müminler cemaatine mensup olmak dini pratiklerin teşvik edici sebebi sayılmaktadır.

Bu çerçevede, ev sahibi toplumla bütünleşme, göçmenlerin kültürel bağlarında bir gevşemeye neden olabilir. Bu konudaki çalışmalar genellikle göçmenlerin etnik ve dini bağlılıklarıyla kültürel geçmişlerine bağlılık ve ev sahibi topluma karşı tutumları arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya oymaktadır. Bundan dolayı, göçmen gruplarda kültürel mesafe ne kadar büyükse ev sahibi topluma karşı tutumlarda o derece çözümlenme söz konusudur.<sup>33</sup>

Nitekim, kendi dini ve kültürel hayat tarzına gittikçe daha hızlı bir şekilde sarılan yaşlı kuşak, II. kuşak üzerindeki otoritesinin yavaş yavaş kaybolduğunu görerek onları Batılılaşmakla suçlamakta ve hatta "kayıp nesil" olarak nitelendirmektedir. Gerçekten de, gelecek kuşaklar için bir sekülerleşme söz konusu olabilir. Fakat bu, otomatik olarak onların İslam'dan uzaklaşmaları anlamına gelmez. Aksine, aralarında İslami anlayış farklılıklarına rağmen, İslam onlar için gittikçe hakim farklılıklarını ortaya koyan ortak bir kimlik olma durumundadır.<sup>34</sup> Bir başka deyiş-

le, göçmen kuşaklar için İslam sadece bir dini ibadet ve davranışlar toplamı değil, fakat daha çok ayrı bir kimliğin sembolü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede, II. kuşakta dini kimliğin boyutlarını belirtmeden önce, Almanya'da Türklerle ilgili yapılan bir araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlara kısaca bir göz atalım. Bu çalışmada üç tür İslami kimlikten söz edilmektedir:

a. Oldukça küçük bir grubu oluşturan liberaller. Bunlar dinle aralarına mesafe koymaktadırlar. Onların günlük hayatında hemen hemen dinin hiçbir rolü yoktur.

b. Yine küçük bir grup olan radikal İslamci görüşü benimseyenler. Bunlar, Türklerin Alman toplumuna entegre olmalarına karşı çıkarak, dine dayalı bir devlet kurmak için çalışmaktadırlar.

c. Bunların dışında kalan büyük çoğunluk ise, dini vecibeleri sessizce yerine getirmekte olup, geleneksel İslami kimliği temsil etmektedir.<sup>35</sup>

#### 4. Uygulama Örnekleri ve Değerlendirme :

M. Rooijackers, Hollanda'da II. kuşak Türklerde dini kimlik konusunda yaptığı araştırmasında, dini yaşayışın boyutlarından<sup>36</sup> ibadet ve dinin etkileme boyutunu esas almış ve 55 (26'sı kız) Türk genciyle yaptığı mülakatlarda önemli sonuçlara dikkat çekmiştir. İbadet boyutunda namaz ve orucu, etkileme boyutunda ise dini inanç, pratik ve tecrübelerin seküler çevre ile ilişkisini incelemiştir. Burada Türk-İslam norm ve değerleri, bunlardan kadın-erkek, ebeveyn-çocuk münasebetleri, giyim tarzları ve bekaret konuları dikkate alınmıştır.

Araştırmaya katılanların %60'nın hayatında din önemli ya da çok önemli bir rol oynamaktadır. %18'i ise belirsiz bir tutum içinde olduklarını belirtmişlerdir. %22'si İslam'ın kişisel hayatlarında önemli olmadığını söylemiş, geri kalanlar ise dinin şimdilik hayatlarında aktif bir rol oynamadığını, fakat dinin önemsiz de sayılamayacağını ifade etmiştir.<sup>37</sup> Bizim Almanya'da 59'u kız olmak üzere 116 genç ile yaptığımız görüşmelerde %68'i dinin kendileri için çok önemli olduğunu ifade etmiş, %65'i ise kendilerini "dindar" olarak taktim etmiştir. Ayrıca %60 oranında genç, camileri Almanya'daki varlıklarının bir güvencesi olarak gördüklerini, %48'i ise, Türk olmanın Almanya'da temel bir farklılık olarak dikkat çektiğini vurgulamış, böylece Türk-İslam norm ve değerlerinin farklı bir kimliğin temel unsurları olduğunu göstermişlerdir.

İbadetlerin yerine getirilmesinde, Rooijackers'in çalışmasında uygulamaya katılanların %55'i Ramazan boyunca oruç tuttuklarını belirtmiştir. Bizim çalışmamızda ise bu oran %78'dir. Bizim çalışmamızda beş vakit namaz kılanlar %32, Rooijackers'in çalışmasında ise sadece %14'dür.

Dinin etkileme boyutu ile ilgili sonuçlar da yaklaşık aynı neticeyi vermektedir. Kadın-erkek, ebeveyn-çocuk münasebetleri gibi konularda İslami norm ve değerlere bağlı olduklarını ifade edenlerin oranı %60'dır. Bunlardan %13'ü İslami değerlere karşı bir tutum, %27'si ise orta görüşlü olduklarını belirtmiştir.<sup>38</sup>



Buradan hareketle, farklı şekillerde de olsa göçmenlerin hayatında İslam'ın önemli derecede etkisinden söz etmek mümkündür. İkinci kuşakta dini değişme yavaş da olsa bir ilerleme kaydetmektedir. Bir başka nokta ise, göçmen kuşakların hakim kültürle çok yönlü münasebetleri çerçevesinde ve burada almış olduğu yeni şekiller kapsamında, değişimin kimlik boyutunda ortaya çıkmış olmasıdır. Pek çok Türk gencinin, özellikle üniversite eğitimi gören gençlerin yeni toplumun bir çok kültürel değerlerini benimsemek suretiyle hem kültürel zenginliğe, hem de bu yolla kendi kültürlerinin farklılığı bilincine sahip olduklarını söyleyebiliriz.

## DİPNOTLAR

- <sup>1</sup> J.M. Van der Lans-M.Rooijekers, "Types of religious Belief and Unbelief among Second Generation Turkish Migrants", *İslam in Dutch Society* (eds. W.A.R. Shadid- P.S. van Kaningsveld) Kampen: The Netherlands, 1991, s.56.
- <sup>2</sup> Faruk Sen – Sedef Koray, *Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*, Önel – Verlag, 1997, s.5.
- <sup>3</sup> G.J. Lewis, *Human Migration – A Geographical Perspective*, Croom Helm, London – 1982, s.182.
- <sup>4</sup> Lewis, 183.
- <sup>5</sup> Gönül Göhler. "Batı Almanya'da Yaşayan ve Çalışan Türklerin Sağlık Yönünden Konumları ve Sorunları", *Federal Almanya'da Türk Göçmenler* (Ed. Sami Kara), Önel – Verlag, Köln-1990, s.90.
- <sup>6</sup> Lewis, 184.
- <sup>7</sup> Göhler, 90.
- <sup>8</sup> Lewis, 187.
- <sup>9</sup> Lewis, 187.
- <sup>10</sup> Muhammed Anvar, *Pakistanis in Britain- Asociological Study*, London, 1985, s.8.
- <sup>11</sup> J.R. Porter – R.E. Washington "Minority İdentıty and Self-esteem", *Annual Reviews of Sociology*, 1993, v.19., s.143.
- <sup>12</sup> Young Yan Kim "Cross-Cultural Adaptation", *Eneyelopedia of Human Behaviour*, v.2., Academic Press, 1994, s.31.
- <sup>13</sup> *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*, Ed. G. Marshall, Oxford University Press, 1994, s.199.
- <sup>14</sup> Atalay Yörükoğlu, "Gençler ve Yetişkinler: Kuşaklar Çatışması", *Aile Yazıları-3*, Ankara 1990, s. 316.
- <sup>15</sup> Kadir Turan, *Almanyada Türk Olmak*, istanbul-1992.s.18.
- <sup>16</sup> p.Berger-T.Luchmann, *The Social Contruction of Reality*, London 1971, s.195.
- <sup>17</sup> Göhler, 94
- <sup>18</sup> a.Vahap Taştan, *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*, Kayseri 1996.
- <sup>19</sup> Anwar, 59
- <sup>20</sup> Jeroen Doornernik, "The Institutionalization of Turkish Islam in Germany and the Netherlands" *Ethnic and Racial Studies* (18), 1995, s.48.
- <sup>21</sup> Lans and Rooijackers, 56
- <sup>22</sup> Lans and Rooijackers, 57
- <sup>23</sup> Lans and Rooijackers, 57
- <sup>24</sup> M.Rooijackers, "Religious Identity, Integration and Subjective Well-Being among Young Turkish Muslims" *İslam in Dutch Society* (1992), s.66.
- <sup>25</sup> M.Salim Abdullah, *"Muslims Minorities in The West*, London-1985, s.76.

- 
- <sup>26</sup> C.Peach and G.Glebe, "Muslim Minorities in Western Europe", *Ethnic and Racial Studies* (18), 1995, s.41
- <sup>27</sup> Th. Sunier, "İslam and Ethnicity among Turks-The Changing Role of İslam and Muslim Organization", *Islam in Dutch Society*, 144.
- <sup>28</sup> Sunier, 148
- <sup>29</sup> Sunier, 148
- <sup>30</sup> Sunier, 150
- <sup>31</sup> Sunier, 150
- <sup>32</sup> Michael King, "Muslims in europe: A New Identity for İslam", *Working Paper ECS*, No. 93/1, s.33.
- <sup>33</sup> Hans Mol, "Theory and Data on the Religious Behaviour of Migrants", *Social Compass*, XXVI, 1979/1, s.32
- <sup>34</sup> W.A. Shadid and P.S. van Koningsveld, "Blaming the System or Blaming the Victim?" the *Intagration of İslam and Hinduism in Western Europe*, Kampen: the Netherlands 1991, s.3.
- <sup>35</sup> Ingman Karlsson, *İslam ve Avrupa*, çev. Gülseren Ergün, İstanbul 1996, s.211.
- <sup>36</sup> Dini yaşayışın boyutları için bkz. Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Ankara 1995, s.12, 13.
- <sup>37</sup> Rooijackers, 68-69.
- <sup>38</sup> Rooijackers, 70.